

VERHANDELINGEN DER KONINKLIJKE NEDERLANDSE
AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN, AFD. LETTERKUNDE

NIEUWE REEKS — DEEL 75 — No. 3

ZUID-AFRIKA'S EERSTE OPENBARE
VERZAMELING OP HET GEBIED VAN
KUNST EN ETNOLOGIE 1764-1821

SCHENKERS: VON DESSIN, JAMES COOK, JAMES KING

WITH A SUMMARY IN ENGLISH

D. BAX

NORTH-HOLLAND PUBLISHING COMPANY - AMSTERDAM, LONDON - 1970

IV

ETNOLOGISCHE EN NATUURHISTORISCHE VOORWERPEN

In de bijlagen tot de notulen van de kerkeradsvergadering van 6 augustus 1860 vond ik de volgende brief, gedateerd 30 juni van dat jaar. Hij is geschreven door de "curator of the South African Museum" E. L. Layard, en gericht aan "The Scriba of the Reformed Dutch Church, Cape Town".¹⁾

Sir,

Having occasion to go into the room formerly occupied by the Desinian (sic!) Collection, for the purpose of removing two Plaster Casts belonging to the late Fine Arts Committee, I saw lying rotting amid broken bottles, old furniture, worm-eaten fish, old pieces of iron and the heterogeneous rubbish of a lumber room which from the thickness of the dust in every place had evidently not been set to rights for many years, the remains of some New Zealand and other native weapons etc. (as per accompanying list).

I obtained permission from the person in charge of the room to remove these relics to a place of safety on condition that I procured an authority (?) from you for so doing as she stated that they belonged to the Consistory (or some such body) of the Dutch Church who held them in trust.

Under these circumstances I apply to you in the name of the South African Museum with the request that the Consistory will kindly present these relics of a bygone age to an institution where they will be carefully preserved and in which they will be open to the inspection of the public.

I regret to say that without one single exception they are all more or less damaged and decayed and that their deposition in the Museum, or some analogous institution, presents the sole chance of preserving these remains of a race fast disappearing from the earth, from total destruction.

There are probably other fragments in the same room but in its present state of confusion it is hardly possible to detect them,

Believe me

Sir,

yours very faithfully

E. L. Layard

curator S.A. Museum.

In de kerkeradsvergadering van 6 augustus 1860 werd het verzoek van de curator besproken. Men besloot toen „om zekere rariteiten tot de Dessiniaansche Bibliotheek behorende, en thans in het lokaal boven 's Kusters woning geborgen, aan dat instituut (i.e. het Zuidafrikaanse

¹⁾ N.G. Kerkarchief. G1. 4/17. Bijlagen tot de notulen. 1860-1862.

Museum) ter vertooning en veilige bewaring over te geven, waarvoor hetzelfde zich dan ook aansprekelijk houden wil".²⁾

Het ontvangstbewijs voor de „rariteiten" ondertekende Layard op 8 augustus 1860.³⁾ De inhoud ervan is:

Receipt of List of Weapons etc. found in the Desinian (sic) Room.
June 29th 1860.

New Zealand	Mask of wood.
„	Spear.
„	Clubs. 2.
„	breast plate
„	Spoons. 2
„	head ornament
„	bows. 2.
„	Helmet of fibrous material.
„	Fish hook
„	Baskets 7.
„	Hatchet of Stone
„	rattle?
Esquimaux	bow and arrow- spear and quiver
South American?	hat. made of grass and leather ⁴⁾
Elephants tusk	
Vlack varks ditto. 2.	
some odd horns.	
Teeth of Wild boar	
Bill of Saw Fish	

Tot de inhoud van het kleine museum in het Kosterhuis behoorden dus ook etnologische en natuurhistorische voorwerpen. Alvorens nader op deze ingegaan kan worden, moet de lezer iets vernemen over vroege natuurhistorische en etnologische verzamelingen aan de Kaap in het algemeen.

Reeds in het fort gebouwd door Jan van Riebeeck was een soort natuurhistorische verzameling, en wel in de grote zaal van het huis van de kommandeur. Theal geeft een beschrijving van wat er was in 1666: "Round the walls hung various trophies of the chase, chiefly skins of slaughtered lions and leopards, and over the end windows and the doors which on each side opened into smaller rooms were polished horns of some of the larger antelopes. At the end opposite the entrance usually stood the figure of a zebra made by stuffing the hide of one of these animals with straw." ⁵⁾

²⁾ N.G. Kerkarchief. G1. 1/28. Notulen. 1860-1863. Bl. 11.

³⁾ N.G. Kerkarchief. G1. 4/17. Bijlagen tot de notulen. 1860 en 1861. Achter de bijlagen bij de notulen van 6 augustus 1860.

⁴⁾ De vraagtekens achter "rattle" en "South American" zijn van Layard.

⁵⁾ G. McCall Theal. *History of Africa south of the Zambesi*, etc. Vol. II (Vol. III of the series). *Foundation of the Cape Colony by the Dutch*. London 1922, bl. 152.

De Noor Frederik Andersen Bolling, die in Kopenhagen theologisch student geweest was, zeilde als adelborst op het schip dat in 1670 kommandeur Pieter Hackius naar de Kaap bracht. Hij en veertien anderen (zes Duitsers, vier Hollanders, twee Engelsen en twee Fransen, allen lieden die gestudeerd hadden, naar Bolling zegt) zongen op de avond van de 5de januari Nederlandse Drie-Koningenliedjes. Ze voerden op 16 februari voor Hackius het toneelstuk *De Historie van Holofernes* op, en, op verzoek van de kommandeur, op 5 maart ook *De Comedie van de Verloren Zoon*.⁶⁾ 21 Maart kwamen ze in Kaapstad aan. Bolling zag daar in het slachthuis een opgezet nijlpaard, en in het huis van de kommandeur, gelegen in het fort, enige vissen opgestopt met hooi.⁷⁾

De eerste „museumstukken” aan de Kaap waren kennelijk huiden van

⁶⁾ De verhalen van Judith en Holofernes, en van de Verloren Zoon zijn enige malen in het Nederlands tot toneelstukken verwerkt. Kalff en Worp geven voorbeelden van het eerste uit ca. 1600 en 1717, en van het tweede uit ca. 1540 en 1630: G. Kalff. *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde*. Derde deel. Groningen 1907, bl. 260. Vijfde deel. Groningen 1910, bl. 161. J. A. Worp. *Geschiedenis van het drama en van het tooneel in Nederland*. Eerste deel. Groningen 1904, bl. 20. Tweede deel. Groningen 1908, bl. 292.

Dat de toneelopvoeringen van 1670 niet alleen stonden, blijkt o.m. uit wat volgt. In 1608 werd op een V.O.C. schip een voorstelling gegeven „van 't Geloof, Hoop ende Sorghvuldigheydt deser Werelt” (F. de Haan. *Oud Batavia*. Tweede deel. Batavia 1922, bl. 216). In 1645 liet de kapitein van een V.O.C. schip door leden van zijn bemanning „Comödien” opvoeren, waartoe hij en andere scheepsofficieren „Kleider, und was darzu dienlich” aan hen leenden (J. J. Merklein. *Reise nach Java, Vorder- und Hinter-Indien, China und Japan 1644-1653*. Haag 1930, bl. 8). 29 Mei 1668 speelden „zeven of acht moffen” op een V.O.C. schip „'t spel van de verlore Soon” (*De Rym-Wercken van wylen den heer en meester Aernout van Overbeke*. Den sevende druk. t'Amsterdam, 1699, bl. 7 (achterin). Nicolaus de Graaff noteerde, dat toen hij in 1683 in Tafelbaai was, er „drie klugten op ons schip gespeeld” werden (*Reisen van Nicolaus de Graaff Gedaan naar alle gewesten des Werelds Beginnende 1639 tot 1687 inclus*. Uitgegeven en toegelicht door J. C. M. Warnsinck. 's-Gravenhage 1930, bl. 169). Als Peter Kolb over zijn reis naar de Kaap in 1705 schrijft, en het over vermaaklijkheden heeft die op V.O.C. schepen plaats vinden, deelt hij mee: „ja es werden dann und wann, nachdem bequeme Leute zu finden, auf denen Schiffen gar Comoedien gespielet”. En op zijn terugreis in 1713 zegt hij van de bemanning, dat zij „spielten dann und wann eine Commoedie” (P. Kolb. *Caput Bonae Spei Hodiernum. Das ist: Vollständige Beschreibung des Africanischen Vorgebuerges der Guten Hofnung*. Etc. Nuernberg 1719, bl. 13 en 842). J. Bouws vermeldt in zijn artikel *Die Musikpflege bei den holländischen ost- und westindischen Kompagnien* (*Die Musikforschung* X, bl. 274) zelfs een opvoering van Vondels Gysbreght van Aemstel, gebracht 8 maart 1751 op een V.O.C. schip (zie F. Oudschans Dentz. *Gouverneur Swellengrebel's reis op de retourvloot in 1751*. Nederlandse Post V, no. 9, 15 januari 1952, bl. 16). Dus ten onrechte trekt D. H. Varley het in twijfel dat er op V.O.C. schepen ooit toneelstukken opgevoerd zijn: *Adventures in Africana*. Cape Town 1949, bl. 15 vlg.

⁷⁾ Fred. Andersen Bolling. *Oost-Indisch Reisboek*. Kopenhagen 1678. Uit het Deensch vertaald door Mej. Joh. Visscher. Overgedrukt uit de Bijdragen voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië, Dl. 68, 1913. Met 3 tekst-afbeeldingen. Bl. 302, 309, 310, 320 en 322.

leeuwen en luipaarden, hoorns van grote antilopen, en opgezette dieren. Zowel de kolonisten als de bezoekers hadden er belangstelling voor.

In het begin van de 18de eeuw was er zelfs al een museumpje waarin men, tegen betaling, kon rondgeleid worden. De Duitser Peter Kolb, die van 1705 tot 1713 aan de Kaap was, vertelt nl. dat in het tuinhuis van de Compagnie (waaruit zich later de gouverneurswoning in de Compagniestuin ontwikkelde), op de bovenverdieping, in het vertrek dat uitzag op de stad en de haven, allerlei wilde dieren stonden, die de baas van de Compagniestuin, Jan Hartog, opgezet had, en aan belangstellenden tegen een geringe vergoeding liet zien.⁸⁾

Deze Hartog (van 1690 tot 1715 aan de Kaap) was een ontwikkeld man. Hij was de broer van de hortulanus van de Botanische Tuin te Leiden, en werd in 1697 baastuinier te Kaapstad. Zijn voorganger, de Deen Oldenland, en hij schreven een catalogus van Kaapse planten, en aan de beroemde Boerhaave zond hij 24 aan de Kaap gemaakte tekeningen van Proteaceae.⁹⁾

In 1714 zag de Nederlander François Valentyn in Hartogs museum twee „Rheebokken”, een eland, een kleine neushoorn, een „Rossen Bok”, een jong en een volwassen nijlpaard, een zebra, een leeuw en een leeuwin. „Benevens veel andere zeldzaame geraamten van Dieren, die ik niet kende”.¹⁰⁾

De Engelse zeekapitein Daniel Beeckman bezocht het museum in 1715 en gaf er de volgende beschrijving van: “a Collection of the Skins of a multitude of strange Beasts which Africa is famous for, so artificially and nicely stuff'd, that at first you would be surpriz'd at them, and would believe them to be really live Creatures, viz. Lions, Tygers, Leopards, Elephants, Rhinoceros's, wild Cats, Antelopes of several sorts; many large unsizable Deer, and a Creature call'd a Striped-Ass, which they say can never be tam'd, though taken young: It is a beautiful Creature, resembling a fine little Horse with an Ass's Tail, and is striped and colour'd like a Tyger. There is also an amphibious Creature, call'd by them Manitee, or a Sea-Cow, which when alive, could weigh no less than 25 or 30 hundred Weight.”¹¹⁾

Met de “Striped-Ass” wordt natuurlijk een zebra bedoeld, met de “Manitee, or a Sea-Cow” niet de manati, maar een nijlpaard, een dier

⁸⁾ P. Kolb. *Caput Bonae Spei Hodiernum. Das ist: Vollständige Beschreibung des Africanischen Vorgebuerges der Guten Hofnung.* Etc. Nürnberg 1719, bl. 653.

⁹⁾ Zie over hem: Mia Karsten. *The Old Company's Garden at the Cape and its superintendents.* Etc. Cape Town 1951. Index of personal names.

¹⁰⁾ François Valentyn. *Oud en Nieuw Oost-Indien.* Vijfde Deels Tweede Stuk. Dordrecht, Amsterdam 1726. Thiende Boek. *Beschryvinge van de Kaap der Goede Hoop, met de zaaken daar toe behoorende,* bl. 20.

¹¹⁾ Daniel Beeckman. *A voyage to and from the Island of Borneo, in the East-Indies. Also a description of . . . the Cape of Good Hope, the Hottentots, the Island of St Helena, Ascension,* etc. London 1718, bl. 179.

dat reeds Van Riebeeck een zeekeo noemde, en waarvan de Afrikaanse benaming seekoei is.

In 1715 vertrok Hartog naar Nederland. Dat hij tevergeefs geprobeerd heeft althans een deel van de museuminhoud mee te nemen, en dat hij later van uit Nederland getracht heeft opgezette dieren en huiden uit het museum voor de rareitenkamer van de universiteit van Leiden te verkrijgen, blijkt uit de volgende „Notitie” die 25 september 1716 te Amsterdam aan het schip Linschoten meegegeven werd:

„Notitie van eenige beestevellen aende Caep berustende om aen de universiteit tot Leyden overgezonden te werden.

Joannes Hertog, die ses en twintig Jaaren is geweest opperbaas van de thuijn vande Comp: aende Caap, en vandaar na Holland wedergekeerd opden 5 April 1715, heeft in zijn lang verblijf aldaar nu en dan in eenige landtogten, of andere geleegenthijt, lust gehad om de huijden van eenige wilde dieren soo te berijden, dat die eenigsints soude kunnen werden opgeset door imandt daar in kundig. Deese sijn berustende in den kamer van 't Speelhujs dat in de thuijn der Compagnie aan de Caap is. Dog in zijn thuijskomst belet deselve mede te brengen, heeft aan de Hr. Herman Boerhave professor in de Academij hoff te Lijden gesegt, dat hij wenschte, dat deselve mogten komen tot verciering van de raritijt kamer tot Lijden, waarom gedienschtig, en met geijst eerbied, werd versogt, dat de Heeren der Compagnie de gunst hadden deselve voor de Universiteit te laten overbrengen.

1. een grote Zeekoe.
2. een klijne Zeekoe.
3. een Rhinoceros, of Renoster.
4. een Eland.
5. een mannetjes Leeuw.
6. een vreemde Bok met grote Hoorens, en witte streepen op 't lijff.
7. een dito wijffe sonder Hoorens.
8. een gestreepte wilde Ezel.
9. een harte beest.
10. een bonte Bok.

Deese tien staan opgeset, dog het stroo is daar reets uijt, waar mede opgevuld zijn geweest.

1. een groot Rinocerosvel.
2. een buffel vel.
3. een blaauwe bokvel.
4. een harte beest vel.
5. een bonte boksvel.
6. een gestreepte Esels vel.

Dese ses sijn niet opgeset.

De vellen die opgeset sijn, moeten voorsigtig van de houten losgemaakt waarom sijn opgeset, dan wat nat gemaakt in pekelen dus in de kisten, die daar bij staan, daar toe gereet gemaakt, sorgvuldig gepakt, soo dat

niet aan 't broeijen raken, nogte ook van 't ongediert beschadigt werden, en is voor al nodig alle sorg aan te wenden, dat de koppen en pooten wel onbeschadigt met de vellen overgebragt werden, ende Hoorens, Tandens, en klauwen geheel blijven." 12)

Hartog was dus voor zijn vertrek uit Kaapstad bezig geweest met het demonteren van opgezette dieren en had reeds kisten voor het vervoer klaargezet.

Op de vergadering van de Raad van Politie van 19 maart 1717 werd de inhoud van deze en andere missiven van Heren XVII meegedeeld¹³⁾, maar ik heb tot heden niet gevonden dat de voorwerpen werkelijk naar Leiden gezonden zijn.

In de tweede helft van de 18de eeuw hadden enkele ontwikkelde lieden privé verzamelingen van natuurhistorische aard.

Eén van hen was kolonel Robert Jacob Gordon, een Nederlander, die bevelhebber was van het Kaapse garnizoen. Zijn Schotse voorvader was reeds enige geslachten vóór de generatie van Robert naar Nederland geëmigreerd. Gordons collectie was ondergebracht in zijn woning Schoonderzigt, gelegen aan de huidige Prinsstraat.¹⁴⁾ In 1949 zag ik het huis, dat toen nog veel van zijn 18de-eeuwse schoonheid bewaard had. Het is, helaas, niet lang daarna afgebroken.

In 1791 bezocht Mary Ann Parker hem enige malen. Eens zong hij voor haar zelfs een Hottentots lied. Zij noteerde betreffende zijn verzameling: "The good Colonel is already well known for his Museum and Manuscripts relative to Natural History, and his many enterprising journeys to the interior parts of that country." 15)

De Duitse officier Best, die van 28 maart tot 11 april 1792 aan de Kaap verbleef, schreef dat Gordon een kabinet had met opgezette dieren.¹⁶⁾

In 1803 bracht de Fransman Milbert een bezoek aan een andere verzamelaar, nl. aan "M. Reynius, ci-devant commandant, amateur éclairé de la peinture, possédant un très beau cabinet de tableaux et d'objets d'histoire naturelle." 17)

Dit moet de aan de Kaap geboren Johannes Izaak Rhenius zijn, die

12) Kaaps Archief. C 120. Bijlagen bij de Resolutiën van de Raad van Politie. 1716-1717. Bl. 571 vlgg.

13) Kaaps Archief. C 11. Resolutiën van de Raad van Politie. 1716-1717. Bl. 408.

14) C. J. Barnard schreef over hem, maar deelt niets over het museum mee: *Robert Jacob Gordon se loopbaan aan die Kaap*. Argief-jaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis. Jaargang XIII. Deel I (1950), bl. 319 vlgg.

15) *A voyage round the world, in the Gorgon man of war: Captain John Parker; performed and written by his widow; for the advantage of a numerous family*. London 1795, bl. 50 en 55.

16) C. C. Best. *Briefe über Ost-Indien, das Vorgebirge der guten Hoffnung und die Insel St. Helena. Geschrieben aus diesen Ländern*. Herausgegeben von Karl Gottlob Küttner. Leipzig 1807, bl. 163.

17) J. G. Milbert. *Voyage pittoresque à l'Île de France, au Cap de Bonne Espérance, et à l'Île de Ténériffe*. Paris 1812. Tome II, bl. 381.

in 1786 secunde werd en van juni 1791 tot juli 1792 waarnemend gouverneur van de Kaapkolonie was. In 1795 werd hij "receiver and treasurer general" onder het Britse gezag.

Van 1764 tot 1821 bestond het museum dat het onderwerp is van ons boek, en dat o.m. etnologische en natuurhistorische voorwerpen herbergde. Het is niet onwaarschijnlijk dat ook Gordon volkenkundige merkwaardigheden bezat, want hij had er belangstelling voor, getuige de mooie tekening die hij maakte van een mes met kunstig bewerkt handvat en schede, vervaardigd door iemand van „de Moetsjoāna en Capii's Natie" („Deze Natie legt omtrent de 26 en 27 graden Z.brete Noord Oostelijk van de Caap"¹⁸⁾, en zijn kopieën van voorstellingen van mensen en dieren geschilderd op rotsen door „de sogenoemde chineseese bosjesmans", achter de Sneeuwbergen, bij de Visrivier.¹⁹⁾

In 1803 kwam de Fransman Ch. M. Villet (1778-1856) aan de Kaap. Hij had in Langstraat, hoek Waalstraat, een tijd lang een natuurhistorisch museum. Wanneer hij er mee begon, heb ik niet kunnen vinden, maar het was er al in 1815, want in dat jaar schreef een bezoeker van de Kaap: "I advise the stranger to visit a museum of Mr. Villett's, situate in Longstreet: it is dedicated to Linnaeus, and contains specimens of every department of the natural history of Southern Africa. Those of zoology and conchology are peculiarly interesting."²⁰⁾ Volgens Mac Owan verkocht Villet het grootste deel van zijn zoölogische verzameling in 1827.²¹⁾ Hij moet echter nog heel wat overgehouden hebben, want op 16 januari 1834 noteerde een Amerikaans meisje in haar dagboek: "We went to Mr. Vallet's Museum, and saw a great collection of stuffed animals, birds, and snakes, natives of this country, and a great variety of insects and butterflies from Rio."²²⁾ Met Vallet kan hier niemand anders dan Villet bedoeld zijn.

Lady Alfred Bartram, die in 1820 de Kaap bezocht, bedoelt waarschijnlijk ditzelfde museum als ze schrijft: "We visited the museum, and I was much pleased with the beautiful display of stuffed birds, the natives of African wilds."²³⁾

¹⁸⁾ Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum. Amsterdam. Gordonverzameling. Boek met nummers 69-123. Nr. 92.

¹⁹⁾ Idem. Boek met nummers 124-238. Nrs. 193, 194 (ook achterkant) en 195.

²⁰⁾ *Sketches of India; or, Observations descriptive of the scenery, etc. in Bengal; Written in India in the years 1811, 12, 13, 14; Together with notes on the Cape of Good Hope and St. Helena, written at those places in Feb., March and April 1815.* London 1816, bl. 221.

²¹⁾ P. Mac Owan. *Personalities of botanical collectors at the Cape.* Transactions South African Philosophical Society IV, pt. 2. 1888. Bl. 43. Deze mededeling ontleen ik aan het handschrift: K. H. Barnard. Centenary of the South African Museum. 1955 (Zuidafrikaanse Bibliotheek, P. 21319).

²²⁾ A. M. Lewin Robinson. *An American girl at the Cape in 1834.* Kwartaalblad van die Suid-Afrikaanse Bibliotheek. Deel 23 (1968-1969), bl. 84.

²³⁾ *Recollections of seven years residence at the Mauritius, or Isle of France.* By a lady. London 1830, bl. 28.

In 1823 begon de Engelsman dr. Andrew Smith met het aanleggen van een privé verzameling, de voorloper van het South African Museum. Dit laatste werd in 1825 gesticht door gouverneur Lord Charles Somerset, en Smith werd er de "keeper" van. De Fransman Louis Verreaux volgde hem op. In 1833 kwam het museum onder het beheer van de South African Library and Scientific Institution.

De inhoud was eerst ondergebracht in twee vertrekken van het gebouw dat thans het Cultuurhistorisch Museum is. Later, in elk geval in 1836, was het in een huis aan het Looyersplein (het pleintje waar nu de St. Mary's Kathedraal op staat, naast Stalplein), ingang Hoopstraat. Nog later, in elk geval in 1843, in het gebouw van het South African College (het voormalige Weeshuis) in Langstraat.

Eenmaal bevatte dit museum de belangrijke verzamelingen van Smith, Verreaux en Baron von Ludwig, maar in 1855, het jaar waarin de South African Literary and Scientific Institution besloot om "the Collection of Specimens of Natural History etc. and the remnants of Instruments, and Scientific Books, as per Catalogue" over te dragen aan een nieuw museum, dat in dat jaar gesticht was en eveneens het "South African Museum" genoemd werd, was zijn inhoud erg geslonken.²⁴⁾

Zoals wij later zullen zien, behoorden niet alleen natuurhistorische, maar ook etnologische voorwerpen tot het eerste South African Museum (1825-1855).

1 November 1855 stelde de boekhandelaar en uitgever Brittain de twee bovenverdiepingen van zijn zaak in St. Georgetraat ter beschikking van het nieuwe South African Museum. 15 Januari 1856 werd het geopend.

Begin 1860 verhuisde de verzameling naar het pas opgerichte Library and Museum Building, d.i. het gebouw van de huidige Zuidafrikaanse Bibliotheek, in de Compagniestuin. 1 April werd het museum daar geopend. De verzameling was daar ondergebracht in één grote zaal in de westelijke vleugel, d.w.z. de vleugel aan de kant van de Nieuwstraat (nu geheten Koningin Victoriastraat). In de oostelijke vleugel was de bibliotheek. In die zaal werd in 1868 een onderste galerij aangebracht, en in 1876 een bovenste.

19 Januari 1897 begon men de verzameling over te brengen naar het juist voltooide nieuwe gebouw van het South African Museum, dat is het gebouw waarin de natuurhistorische en etnologische afdelingen nog steeds gehuisvest zijn. Nog in hetzelfde jaar werd het op 6 april (de dag waarop de aankomst van Jan van Riebeeck in Tafelbaai herdacht wordt)

²⁴⁾ De gegevens over het eerste South African Museum zijn ontleend aan het handschrift van Barnard, aan P. R. Kirby: *Andrew Smith, M.D., Founder of the first South African Museum*, *Annals of the South African Museum*, Vol. XXXVI, 1942-1947, bl. 1-26, aan "Extract of minutes of South African Literary and Scientific Institution, meeting of the 23 June 1855" (in het archief van het Zuidafrikaanse Museum: *Minute Book, June 1855-September 1893*), en aan het gedrukte "Report of the Trustees of the South African Museum for 1855".

geopend.²⁵⁾ In 1963 verhuisde de cultuurhistorische afdeling van daar naar het Cultuurhistorisch Museum. Op 6 april 1966 werd dit museum ingewijd.

We kunnen nu eindelijk terugkeren naar de 26 etnologische en minstens acht natuurhistorische voorwerpen die Layard op 29 juni 1860 in de zaal van de Dessiniaanse Bibliotheek in het Kustershuis aantrof, en die hij met toestemming van de kerkeraad begin augustus overbracht naar het gebouw van de huidige Zuidafrikaanse Bibliotheek.

Volgens de kerkeraad behoorden de voorwerpen tot de Dessiniaanse Bibliotheek, maar dit wil niet zeggen dat ze alle deel uitmaakten van de nalatenschap van Von Dessin. De N.G. Kerk te Kaapstad ontving in 1761 uit deze nalatenschap wel „Eenige Rariteiten in soort”, en misschien behoorden de dierentanden, de zaag van een zaagvis en “some odd horns” daartoe, maar m.i. zeker niet de etnologische voorwerpen.

Wat die “odd horns” betreft, de Abbé Nicolas Louis de la Caille, die aan de Kaap verbleef van 30 maart 1751 tot 8 maart 1753, vertelt in zijn *Journal historique du voyage fait au Cap de Bonne-Espérance*, dat hij in het huis van Von Dessin de hoorn van een neushoorn zag, die een lengte had van 26 “pouces”.²⁶⁾

Toen ik aan de heer Q. B. Hendy van de zoölogische afdeling vroeg mij alle oude renosterhoorns te tonen die het Zuidafrikaanse Museum bezit en waarvan niet bekend is hoe het museum er aan komt, bleek er een oude hoorn bij te zijn, die de door De la Caille bedoelde zou kunnen zijn. De volgende uiteenzetting verschaft de reden.

De Franse „pouce” (duim) was 2,7 cm. In Nederland (en dus ook aan de Kaap) werden in de 18de eeuw de Rijnlandse duim (2,62 cm) en de Amsterdamse duim (2,57 cm) gebruikt.

Indien De la Caille met zijn „pouces” Franse duimen bedoelde, was de lengte van de hoorn die hij bij Von Dessin zag $26 \times 2,7 = 70,2$ cm. Von Dessin kan hem echter verteld hebben dat de lengte van de hoorn 26 duim was, en daarbij aan Rijnlandse of aan Amsterdamse duimen gedacht hebben, d.i. $26 \times 2,62$ of $26 \times 2,57$, d.i. 68,1 cm. of 66,8 cm. En De la Caille kan die Hollandse duimen met pouces vertaald hebben.

Van de hoorn in het museum is de kortste afstand tussen punt en voet ruim 66 cm., de lengte van de binnenste bocht ruim 71 cm., en de lengte van de buitenste bocht ruim 76 cm.

Volgens de heer Hendy werd vroeger als lengte van een hoorn meestal opgegeven de kortste afstand tussen punt en voet, d.i. in ons geval ruim 66 cm. Emeritus-professor dr. H. Engel, oud-directeur van het Zoölogisch Museum te Amsterdam, deelde mij mee dat zo'n hoorn in de loop van de jaren een beetje krimpt. Hij zou bijv. oorspronkelijk ca. 68 cm. lang geweest

²⁵⁾ Bovenstaande gegevens zijn ontleend aan de gedrukte “Reports of the Trustees of the South African Museum”, en aan de “Minute Books”.

²⁶⁾ Paris 1763, bl. 157.

kunnen zijn (aan de Kaap werd vooral met Rijnlandse duimen gemeten) en ingekort zijn tot ruim 66. De kans is dus groot dat de hoorn die De la Caille bewonderde, in het Zuidafrikaanse Museum is.

De Zweedse botanist Thunberg (in Zuid-Afrika 1772-1775) constateerde dat in Kaapse huizen de hoorn van een neushoorn als geneesmiddel gebruikt werd.²⁷⁾

Een onderzoek door de heer Hendy ingesteld naar de olifantslagtand, twee slagstanden van een vlakvark, tanden van een wild varken, en nog meer "odd horns", alsmede een onderzoek ondernomen door de heer P. A. Hulley, eveneens van de zoölogische afdeling, naar het stuk van de zaagvis, hebben niets met zekerheid of waarschijnlijkheid opgeleverd. Er zijn verscheidene olifants- en vlakvarktanden en ook enige scherpergetande zagen van de zaagvis, waarvan het niet bekend is hoe het museum ze verkreeg, maar het is niet uit te maken of daar iets van de Dessiniaanse Verzameling bij is. Losse tanden van een wild varken zijn er niet, en met de "odd horns" valt, na aftrek van de renosterhoorn, niets te beginnen.

In zijn brief van 30 juni 1860 schreef Layard dat hij in de voormalige boekenzaal van de Kosterwoning ook „worm-eaten fish” zag. Misschien een opgezette vis uit de „rariteiten”-verzameling van Von Dessin.

De etnologische voorwerpen die Layard aantrof, zijn m.i. een schenking van kapitein James Cook en, na Cooks dood, van kapitein King (door hem gegeven met goedvinden van kapitein Gore).

Dat Cook voorwerpen geschonken heeft, blijkt uit een passage in een rapport over de Openbare Bibliotheek, dat 23 november 1804 gedateerd is, en geschreven is door ds. J. P. Serrurier ten behoeve van commissaris-generaal J. A. de Mist.²⁸⁾ Het bestaat uit antwoorden op een reeks vragen gesteld door De Mist. Op de vraag „Hoe zyn de Zuid-zee rariteiten daar ingekomen — door wie?” luidt het antwoord: „Door eën geschenk van den vermaarden Reiziger den Capitain Cook die op zyn retour hier geankerd zynde en de Bibliotheec beziende, uit eigen beweeging de daar te vindene rariteiten heeft gezonden om die ter zijner gedagtenis op de bibliotheec te bewaaren.”

Deze mededeling wordt gesteund door wat de Nederlander Cornelius de Jong op 26 november 1792 neerschreef: „De vermaarde Engelsche Kapitein Cook, heeft laatst hier zijnde, eenige werktuigen van de Eilanden in de Zuidzee aan de bibliotheek vereerd.”²⁹⁾

²⁷⁾ Charles Peter Thunberg. *Travels in Europe, Africa and Asia. Performed between the years 1770 and 1779.* London 1793. Volume I, bl. 246.

²⁸⁾ Het handschrift (Ms. Germ. 887, bl. 64 r.-65 v.) is het eigendom van de Deutsche Staatsbibliothek, Berlijn, en bevindt zich thans in de Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz, früher Preussische Staatsbibliothek, Berlijn. Een fotokopie ervan is in de seminaarbibliotheek van het Departement van Nederlandse Cultuurgeschiedenis, Universiteit van Kaapstad.

²⁹⁾ Cornelius de Jong. *Reizen naar de Kaap de Goede Hoop, Ierland en Noorwegen, in de jaren 1791 tot 1797 met het onder zijn bevel staande, 's lands fregat van oorlog, Scipio.* Haarlem 1802-1803. Deel I, bl. 115.

Reeds eerder, nl. in 1787, noteerde de Fransman Degrandpré dat aan de bibliotheek toegevoegd zijn: "quelques raretés, entr'autres toutes les dépouilles des îles de la mer du sud, ce qui en fait une espèce de Muséum." ³⁰⁾

Dat deze schenking, geheel of gedeeltelijk, later in het Zuidafrikaanse Museum terecht gekomen is, werd reeds vermoed door Barnard die nl. met betrekking tot één der zes "trophies" aangebracht in het museum in 1855, schreef: "The exhibit of war clubs and implements from New Zealand, the South Sea Islands and New Caledonia was derived mainly from "the late Museum" (d.i. het eerste South African Museum: 1825-1855). It is therefore possible that some at least of these were originally part of the collection made by Capt. Cook. They are still in the museum, and the tradition persists." ³¹⁾

Barnard vergistte zich echter toen hij aannam dat voorwerpen van de schenking van Cook in het eerste South African Museum terecht gekomen waren en tot de "trophy" van 1855 behoorden. Ze kregen in 1860 een plaats in het tweede South African Museum. Bovendien wist hij niet welke voorwerpen in zijn museum van Cook afkomstig waren. Eerst na de vondst van het lijstje opgesteld door Layard, is het mogelijk om een aantal nog thans in het museum aanwezige voorwerpen met zekerheid, waarschijnlijkheid of mogelijkheid als behorende tot de Cookschenking (eigenlijk, zoals we later zullen zien, schenkingen van Cook en King) te determineren.

De enige etnologische voorwerpen die De Mist, Serrurier, De Jong en Degrandpré noemen, zijn voorwerpen uit het Stille-Zuidzeegebied. En de enige schenkersnaam die gegeven wordt, is die van kapitein Cook.

Er waren echter in het Kostershuis, zoals we straks zullen zien, ook etnologische voorwerpen die Cook zelf niet gegeven, maar wel verzameld kan hebben, nl. op zijn derde en laatste reis, waarvan hij niet terugkeerde. Ik neem daarom een tweede schenker aan, James King, die te zamen met zijn chef John Gore, de twee schepen van Cooks expeditie in 1780 terugbracht naar Engeland, en daarbij de Kaap aandeed. Het is wel vreemd dat Serrurier deze tweede schenking, die niet alleen uit Stille-Zuidzeevoorwerpen bestond, niet noemt. Maar hij is ook op andere plaatsen in het rapport niet volledig. Hij zegt bijv. niets over de handschriften, de munten en de penningen (zie latere hoofdstukken in ons boek).

Een afschrift van het lijstje van Layard gaf ik ter inzage aan mej. E. M. Shaw, wetenschappelijk ambtenaar van het Zuidafrikaanse Museum. Zij was zo vriendelijk mij te wijzen op de inventarisnummers 1971 (borstplaat), 5167 (vezelhelm), 2577 (hoofdband), 2031 (twee knotsen), 2000 (speer), 1984 (twee bogen), 7985 (stenen bijl), 2361 (masker), 5330 (ratel),

³⁰⁾ L. Degrandpré. *Voyage à la côte occidentale d'Afrique fait dans les années 1786 et 1787*; etc.; *Suivi d'un Voyage fait au cap de Bonne-Espérance, contenant la description militaire de cette colonie*. Tome second. Paris 1801, bl. 122 vlg.

³¹⁾ Zie Handschrift Barnard, en Report of the Trustees of the South African Museum for 1855, annexure C: 3rd report by the Curator to the Trustees, 12th January 1856.

2192 (Eskimoboog) en 2197 (Eskimopijl), als misschien behorende bij voorwerpen van het lijstje.

Op deze suggesties ben ik nader ingegaan, wat tot een uitvoerig onderzoek geleid heeft. Daarvan volgen hier de resultaten.

Het opsporen in het museum van de stukken genoemd in het ontvangstbewijs van Layard stuit op moeilijkheden, omdat geen volledige lijst van 19de-eeuwse aanwinsten met opgave van de wijze waarop deze verkregen zijn, bewaard gebleven is.

De volgende zaken leveren gegevens, maar lang niet voor alle in de 19de eeuw verworven ethnologische voorwerpen:

Het inventarisboek "Additions to the South African Museum. Anthropology and antiquities" (=1-5501).

Het inventarisboek "Additions to the South African Museum. Ethnology" (=40-8900).

De kaartindex van de ethnologische voorwerpen.

De gedrukte "Reports of the Trustees of the South African Museum", met de soms daaraan toegevoegde "Curator's Reports to the Trustees".

Het "Minute Book. June 1855-September 1893", en dat van "March 1894-September 1924".

De map "Ethnology. General correspondence. 1855-1920".

"Reports of the South African Museum" in The Cape Monthly Magazine van 1857, 1858, 1859 en 1860; 1871 en 1872.

"Lists of the principal donations" in The Cape Argus, te beginnen met 10 juli 1873. Daarna 27 januari 1874, 8 augustus 1874 en 28 januari 1875.

Het zijn halfjaarlijkse overzichten. Het lijkt me dat er slechts vier verschenen zijn.

Een voorbeeld van het ontbreken van belangrijke gegevens is, dat het verkrijgen van de voorwerpen uit het Kosterhuis niet genoemd wordt in de inventarisboeken, de kaartindex, de rapporten van en aan de trustees, de notulen, en de correspondentie, en dat er geen lijst van deze voorwerpen in het museumarchief aanwezig is.

De enige verwijzing naar de aanwinst vond ik in het "Report of the South African Museum for July and August 1860", gepubliceerd in The Cape Monthly Magazine VIII (July to December 1860), bl. 191, waar men onder het hoofd "Donations" leest:

"The Trustees of Dessimian Collection. A series of New Zealand weapons, etc. all more or less damaged. A trophy has been formed of several of these with others already in the collection".

De voorwerpen van het lijstje van Layard moet men zoeken onder die nummers van de inventarissen waarbij niet meegedeeld staat hoe het museum ze verkreeg.

Vrij gemakkelijk gaat dit met "New Zealand, breast plate", "New Zealand, Helmet of fibrous material", en "New Zealand, head ornament". Daarmee zullen bedoeld zijn de volgende nummers in de inventarissen: 1971, Chiefs breastplate, Tahiti; 5167, Head dress, Hawaii; en 2577, Forehead band, Marquesas Islands. Van geen van deze drie is in het archief van het museum te vinden hoe het voorwerp verkregen werd en er zijn geen andere voorwerpen in het museum, die beter aan de beschrijving van Layard beantwoorden dan deze drie. Ze zijn in ons boek afgebeeld (nrs. 24, 29 en 27).

De lezer verwondert zich er misschien over dat geen van de drie van "New Zealand" afkomstig is.

Layard heeft echter bij het samenstellen van zijn lijstje een fout gemaakt die in zijn tijd door belangstellende leken (Layard was per slot van rekening geen volkenkundige maar een ornitholoog) dikwijls begaan werd: het Nieuwzeelands noemen van voorwerpen die afkomstig zijn van andere gebieden in en aan de Grote Oceaan. Omstreeks 1875 wees J. G. Wood op deze hebbelijkheid in zijn boek *The uncivilized races of men in all countries of the world*, en gaf treffende voorbeelden.³²⁾

Dat de borstplaat van Tahiti afkomstig is, staat vast. Hij lijkt nl. heel veel op de borstplaten afgebeeld op een gravure die behoort bij Cooks bezoek aan Tahiti op zijn eerste reis (12 april-13 juli 1769), een gravure die behoort bij het tweede bezoek van de tweede reis (april en mei 1774), en een gravure die behoort bij het bezoek op zijn derde reis (augustus en september 1777). Cook noemde Tahiti Otaheite.

Deze borstplaten werden, naar Cook in april 1774 in zijn journaal mededeelt, gedragen door "the chiefs, and all those on the fighting stages". Zo'n borstplaat was "a protection of woven sennit or closely braided coconut husk".³³⁾

De eerste gravure, getekend en gegraveerd door James Roberts, geeft uitsluitend zo'n borstplaat weer.³⁴⁾ De tweede, gegraveerd door W. Woollett naar een tekening van William Hodges, stelt een vloot van

³²⁾ In mijn bezit is de volgende uitgave: Rev. J. G. Wood. *The uncivilized races of men in all countries of the world*; etc. Two volumes. Hartford, The J. B. Burr Publishing Co., 1878. De voorbeelden vindt men in deel II, bl. 838 vlg. De eerste druk verscheen in Londen omstreeks 1875.

³³⁾ *The journals of Captain James Cook on his voyages of discovery*. Vol. III. *The voyage of the Resolution and Discovery, 1776-1780*. Edited by J. C. Beaglehole. Part one. Cambridge. Published for the Hakluyt Society at the University Press. 1967, bl. 207.

³⁴⁾ *An account of the voyages undertaken by the order of his present majesty for making discoveries in the southern hemisphere, and successively performed by commodore Byron, captain Carteret, captain Wallis, and captain Cook etc.* drawn up etc. by John Hawkersworth, etc. London 1773. Vol. II and III. *An account of a voyage round the world in the years 1768, 1769, 1770 and 1771 by Lieutenant James Cook, Commander of his Majesty's Bark the Endeavour*. Vol. II, bij bl. 185.

Tahiti voor, gezien door Cook in mei 1774.³⁵⁾ Een fragment van deze gravure, waarop enige krijgers een borstplaat dragen, is in ons boek opgenomen (afb. 25). Op de derde gravure, gegraveerd door F. Bartolozzi naar een tekening van John Webber, ziet men één van de twee Tahitische meisjes die op 8 september 1777 naar Cook gezonden werden met stukken doek gemaakt van boombast (tapa-doek), borstplaten, varkens en vruchten. De doeken waren om hun lichaam gehangen zodat ze een soort hoepelrok vormden.³⁶⁾ Deze gravure is in ons boek gereproduceerd (afb. 23).

De borstplaat in het museum, die vroeger een waar pronkstuk moet zijn geweest, vertoont de meeste overeenkomst met die op de gravure met het meisje. Maar de zachte, kleurrijke veertjes zijn helaas alle verdwenen, opgegeten waarschijnlijk door ongedierte; alleen de dunne schachtjes zijn er nog hier en daar. Wel zijn de drie rijen haaientanden nog grotendeels aanwezig. De grootste breedte van het sierstuk is ongeveer 21", de grootste hoogte ongeveer 16½".

De vezelhelm komt zeer zeker van Hawaii of een ander van de Sandwich Eilanden. Men kan hem vergelijken met de helm, gedragen door een man van de Sandwich Eilanden op een gravure die behoort bij het journaal van de derde reis van Cook.³⁷⁾ Ook deze gravure is in ons boek gereproduceerd (afb. 28). Hij is gemaakt door J. K. Sherwin naar een tekening van John Webber.

Cook bezocht de Sandwich Eilanden alleen op zijn derde reis, en toen twee keer. De eerste maal, januari 1778, landde hij o.a. op het eiland Atooi. Daar brachten inboorlingen hem, om te ruilen, een hoofddeksel met een daarbij behorende mantel. In het journaal leest men: "The cap is made almost exactly like a helmet, with the middle part, or crest, sometimes of a hand's breadth; and it sits very close upon the head, having notches to admit the ears. It is a frame of twigs and osiers, covered with a net work into which are wrought feathers, in the same manner as upon the cloaks, though rather closer and less diversified, the greater part being red, with some black, yellow, or green stripes on the sides, following the curve direction of the crest."

Nadat Cook delen van de noordwestkust van Noord-Amerika en van

³⁵⁾ *A voyage towards the South Pole and round the world. Performed in His Majesty's Ships the Resolution and Adventure, in the years 1772, 1773, 1774 and 1775.* Written by James Cook, Commander of the Resolution. Etc. The third edition. London 1779. Vol. I, bij bl. 342. Vergelijk de gravure met een tekening van Hodges: *The journals etc.* Vol. II *The voyage of the Resolution and Adventure 1772-1775.* Etc. 1961, bij bl. 385.

³⁶⁾ In: *Cook's Third Voyage. Atlas.* Plate 27. Deze atlas behoort bij: *A voyage to the Pacific Ocean etc. Performed under the direction of Captains Cook, Clerke and Gore etc. in the years 1776, 1777, 1778, 1779 and 1780.* In three volumes. London 1784. Deel 1 en 2 zijn van de hand van Cook. Het derde deel is geschreven door kapitein James King. Vergelijk de gravure met de tekening van John Webber in: *The journals etc.* Vol. III. *The voyage of the Resolution and Discovery. 1776-1780.* Etc. 1967. Part one, plate 25a.

³⁷⁾ *Cook's Third Voyage. Atlas.* Plate 64.

de noordoostkust van Azië bezocht had, keerde hij naar de Sandwich Eilanden terug. Op Hawaii (in het journaal genoemd Owhyhee) is Cook op 14 februari 1779 door inboorlingen gedood. Een van Cooks metgezellen, kapitein James King, vertelt in zijn journaal, dat op 25 januari 1779 de koning van Hawaii en zijn hoofden een bezoek aan Cook brachten, gekleed "in their rich feathered cloaks and helmets, and armed with long spears and daggers". Bij die gelegenheid schonk de koning aan Cook een "feathered helmet". Later maakt King de opmerking dat op de Sandwich Eilanden, o.a. Hawaii, gedragen werd door "chiefs . . . on ceremonious occasions . . . a dress . . . consisting of a feathered cloak and helmet, which, in point of beauty and magnificence, is perhaps nearly equal to that of any nation in the world. . . . The helmet has a strong lining of wicker-work, capable of breaking the blow of any warlike instrument, and seems evidently designed for that purpose." Hij vindt dat mantel en hoofddekseel veel lijken op mantel en helm die de Spanjaarden vroeger droegen. Maar de inboorlingen konden geen inlichting geven over hoe ze aan die mode gekomen waren. Ergens anders dan op de Sandwich Eilanden troffen Cook en de zijnen deze dracht niet aan.

De helm aan het museum in het Kosterhuis geschonken moet met zijn kleurrijke veertjes een prachtig voorwerp zijn geweest. De veertjes zijn nu alle verdwenen, waarschijnlijk opgegeten door muizen en insecten, of weggerot. Maar het „geraamte" (een net van vezels gesponnen over vlechtwerk) toont nog steeds de sierlijke vorm van de helm. De grootste breedte ervan is ca. 11½", de grootste hoogte ca. 9½", en de breedte van de kam is ca. 1½".

De voorhoofdsband die van de Marquesas Eilanden afkomstig zou zijn, is een bruine band van vlechtwerk en vezeltouw met een rechtopstaande versiering van vlechtwerk en vogelveertjes. Tegen de band zijn twee stukjes hout aangebracht. De grootste hoogte van de band is 1¾", die van de rechtopstaande versiering ongeveer 10", en de middellijn van de ronde band is ca. 6½".

Cook bezocht de Marquesas Eilanden op zijn tweede reis, en wel in april 1774. Het boek dat over deze reis verscheen, bevat twee gravures die hoofdtooisels van inboorlingen van deze eilanden weergeven.³⁸⁾ Een ervan is in ons boek gereproduceerd (afb. 26). Deze gravure is gemaakt door John Record naar een tekening van John Chapman. De hoofdtooisels bestaan uit een band waarin vele veren gestoken zijn. Maar twee van de drie afgebeelde banden zijn tevens versierd met grote schelpen. En het is alleen van dit soort hoofdband dat Cook een beschrijving geeft.

De heer B. A. L. Cranstone van het Department of Ethnography in het Brits Museum, aan wie ik een foto van de voorhoofdsband zond, merkt dan ook op: "This could well be from the Marquesas Group, but if so it is incomplete. It would probably have borne ornaments of fretted

³⁸⁾ *A voyage towards the South Pole and round the world. Etc.* Bij bl. 307 en 311.

turtle-shell on a pearl-shell backing. The form of the plaited band (which is presumably of coconut-fibre) and what remains of the feathers seem right for the Marquesas."

We komen nu bij enige voorwerpen uit het gebied van de Stille Zuidzee die niet met zekerheid of aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid in het Zuidafrikaanse Museum aan te wijzen zijn, nl. New Zealand, Clubs. 2; New Zealand, Spear; New Zealand, bows. 2; en New Zealand, Hatchet of Stone. Allemaal dus wapens.

Alvorens op deze instrumenten nader in te gaan moet ik enkele vroege berichten over etnologische wapens, aanwezig in het museum, meedelen.

Zoals we zagen, ontving het museum in 1855 de inhoud van het eerste South African Museum (1825-1855). Wat deze inhoud in 1855 was, weten we niet. Volgens de reeds aangehaalde notulen van de South African Literary and Scientific Institution van 23 juni 1855 was er toen een catalogus, maar deze is niet meer te vinden. Wel is er een boekje van Andrew Smith: *A descriptive catalogue of the South African Museum, Part I of Mammalia*, Cape Town 1826, waarvan de inleiding over het museum vertelt dat na slechts één jaar "already thousand objects are contained within its walls", maar over etnologische voorwerpen zegt deze inleiding niets. Ook het reeds genoemde artikel van Kirby noemt geen voorwerpen van deze aard.

Toch waren zij wel in het eerste South African Museum aanwezig. In het eveneens al vermelde "3rd report by the Curator to the Trustees, 12th January 1856" zegt Layard nl. dat één van de "six trophies . . . displaying instruments principally of war and the chase" is "a collection of War Clubs etc. from New Zealand, the South Sea Islands, and New Caledonia; these were principally received from the late museum, but the fine centre one, and another of nearly equal size, were presented by W. Greig, Esq."

De andere "trophies" toonden voorwerpen "of India, China, the Malayan Peninsula, and Indian Islands, the Arctic regions, and many of the native tribes of South Africa".

Niet alleen Greig had wapens uit het gebied van de Stille Zuidzee gegeven. In 1855 schonk G. R. Midgeley "three Spears from Australia" en J. S. Rowe een "South Sea Island Chief's Club".³⁹⁾ In zijn eerste rapport in *The Cape Monthly Magazine* zegt Layard dat hij in 1857 van J. R. Ross "New Zealand and South Sea Islanders spears" gekregen heeft, en dat hij dan al "carved paddles, read-arrows and spears from the Pacific" heeft.⁴⁰⁾ Naar aanleiding van een geschenk dat voor ons onderzoek van geen belang is, merkt hij in een rapport in het *Magazine* van 1858 op,

³⁹⁾ 1st en 2nd report by the curator. Annexures A and B to "Report of the Trustees of the South African Museum for 1855".

⁴⁰⁾ *The Cape Monthly Magazine*. Vol. I. January to June, 1857. Bl. 319.

dat hij reeds een Australische boemerang bezit.⁴¹⁾ In zijn verslag van april 1860 in het tijdschrift schrijft hij over het pas ingerichte en geopende museum in het Zuidafrikaanse Bibliotheekgebouw o.m.: "The arms and native weapons, as at present disposed, cannot be closely inspected, and the elaborate carving on the New Zealand clubs, paddles, etc. is thus in a great measure lost. This will be obviated when the galleries are built; they will then be placed in groups on the balustrading."⁴²⁾

Layard kreeg op 8 augustus 1860 voorwerpen uit het Kosterhuis. In *The Cape Monthly Magazine* zegt hij ervan: "A series of New Zealand weapons, etc. all more or less damaged. A trophy has been formed of several of these with others already in the collection."

Uit de inleiding van Layards *Catalogue of the specimens in the collection of the South African Museum, Part I, The Mammalia*, Cape Town 1861, blijkt dat er op 1 januari 1861 (de datum van de inleiding) in het museum tentoongesteld waren "a trophy of New Zealand weapons" (daarnaar wordt in onze voorgaande alinea verwezen) en "a series of weapons from Australia and Polynesia".

Van de gaanderijen waarop Layard zinspeelt in zijn rapport van april 1860 werd de onderste in 1868 aangebracht. Ten gevolge daarvan kon in het "Report of the Trustees for 1868" gemeld worden: "An entirely new arrangement has been effected of the weapons, implements of the chase, etc., etc., on the southern wall. The beautiful carving on many of the weapons, etc. from the Polynesian Islands is now brought low enough to be quite accessible to visitors." In datzelfde jaar schonk C. Pillans "weapons of various descriptions from the South Sea Islands, Spain, Germany, etc., etc."

In 1875 (zie Report of Trustees) schonk "J. Ross" een "Maori flax mat" van Nieuw-Zeeland, en misschien is daarom de ongedateerde brief (map "Ethnology. General Correspondence. 1855-1922") waarin "J. R. Ross" aan Charles Fairbridge meedeelt dat hij aan het museum "the long promised New Zealand spears etc." zendt, tot welke schenking twee speren en een "flax mat" van de Maori's behoorden, in 1875 geschreven. Charles Fairbridge was trustee van 1860 tot en met 1891.

In 1876 werd de bovenste galerij in de museumzaal aangebracht. "It is proposed to devote the new gallery to the exhibition of weapons and other implements of savage and half-civilized tribes . . . those of Polynesia etc. (occupying) the short side above the entrance" staat in het Report of Trustees for 1876. Wanneer dat gedeelte van de tweede galerij zo ingericht is, blijkt niet uit de volgende rapporten, maar toen Crewe, die in de jaren 1882 en 1883 als fotograaf in Kaapstad werkzaam was, en zijn zaak had in Adderleystraat 42, de drie foto's nam die delen van de museumzaal tonen en in het museumarchief aanwezig zijn, was de in-

⁴¹⁾ Idem. Vol. IV. July to December, 1858. Bl. 59.

⁴²⁾ Idem. Vol VII. January to June, 1860. Bl. 319.

richting voltooid, want men ziet op de foto's de wapens enz. tentoongesteld op de tweede gaanderij.

Eén van deze foto's is voor ons onderzoek belangrijk. Men ziet er nl. duidelijk een "trophy" op waarin we herkennen de borstplaat, de vezelhelm en de voorhoofdsband. Later komen we op deze foto terug.

In 1896, een jaar voordat de inhoud van het museum naar het huidige gebouw overgebracht werd, schonk het Canterbury Museum een "Collection of stone adzes, Maorimeres and clubs" (Report of Trustees for 1896).

Uit het voorafgaande blijkt dat in de 19de eeuw het museum van vele kanten wapens uit het Stille-Zuidzeegebied ontving. Er zijn ongetwijfeld veel méér schenkingen geweest. Ook de inventarissen noemen nog enkele namen van goede gevers (ik noteerde Layard zelf: 2014, twee boemerangs; en misschien F. Hodgson: 2004, a, een speer), en, bovendien, lang niet alle 19de-eeuwse aanwinsten staan ergens genoteerd.

Reeds werd gezegd dat men de voorwerpen van het lijstje van Layard moet zoeken onder dié nummers van de inventarissen waarbij niet meegedeeld is hoe het museum ze verkreeg. Dit onderzoek wordt bemoeilijkt door het feit dat sommige voorwerpen waarbij de wijze van verkrijging niet opgegeven is, geschonken kunnen zijn door in het voorafgaande overzicht genoemde "donors". In de inventarissen komen hun namen bij wapens uit het Stille-Zuidzeegebied niet voor, behalve die van Layard, en misschien, Hodgson.

We keren nu terug naar de zogenaamde wapens van Nieuw-Zeeland van het lijstje van Layard opgesteld 8 augustus 1860, en wel allereerst naar de "New Zealand, Clubs. 2".

In de inventarissen komen verscheidene "clubs" voor, waarvan men niet weet hoe het museum ze verkregen heeft. Daarvan zijn voor ons van belang "2010. 2 wooden clubs (ula). Fiji" en "2031. 3 clubs. Maori. New Zealand".

Tegen 2010 pleit dat Cook weinig contact met bewoners van de Fidzji Eilanden gehad heeft. Het enige eiland van deze groep dat hij bezocht, is Vatoa. Hij was er maar heel kort, in juli 1774, en zag er "people who were armed with clubs and spears". In juli 1777 kwam hij in de buurt van de Fidzji Eilanden, maar hij ging er niet aan land. Wel ontmoette hij op andere eilanden bewoners van de groep.⁴³⁾ Ook op de terugreis, na Cooks dood, bezocht men ze niet.

Een ula is een korte houten werpknots. Een Fidzjiaan droeg er dikwijls twee of meer van in zijn gordel.

De twee ula's van nr. 2010 bestaan uit een steel met een ronde verdikking aan het ene eind. Bij de één is de totale lengte $16\frac{1}{2}$ " en de grootste breedte van de verdikking $3\frac{1}{8}$ "; bij de ander zijn deze afmetingen respec-

⁴³⁾ *The journals etc.* Vol. II. *The voyage of the Resolution and Adventure. 1772-1775.* Etc. 1961, bl. 453. Vol. III. *The voyage of the Resolution and Discovery. 1776-1780.* Etc. 1967. Part one, bl. VII en 163.

tievelijk $15\frac{1}{2}$ " en 4". Vooral de langste ula is fraai besneden. Op een fiche in de kaartindex van het Zuidafrikaanse Museum wordt gevraagd of "captain Wilson" de schenker van het tweetal was. Maar deze gaf Eskimovoorwerpen (o.a. nr. 1999). Het Brits Museum heeft ula's die veel op de twee in Kaapstad lijken.⁴⁴⁾

Tegen 2031 pleit dat het er drie zijn en niet twee. Maar misschien behoren de twee die niet gepolijst, en ongeveer van dezelfde lengte zijn, bij elkaar. De derde is gepolijst en groter, en zou bij een latere inventarisatie bij het oorspronkelijke tweetal gevoegd kunnen zijn. Alle drie zijn houten patu-patu's.

Een van de twee ongepolijste wapens is versierd, en wel met een in strakke lijnen gesneden mensfiguurtje.

De gepolijste patu-patu heeft een mensfiguurtje in kronkelende lijnen, en bovendien aan de top van het handvat een mensachtige kop.

Cook bezocht Nieuw-Zeeland verscheidene malen. Bij de beschrijving van zijn verblijf in maart 1770, dus tijdens zijn eerste reis, behoort een gravure waarop een patu-patu afgebeeld is die ook met een mensfiguurtje in kronkelende lijnen versierd is.⁴⁵⁾ De gravure is gemaakt door John Record, waarschijnlijk naar een voorwerp door Cook naar Londen gebracht.

Van de gepolijste patu-patu is de grootste lengte ca. $16\frac{1}{2}$ ", en de grootste breedte ca. 7". Van de ongepolijste met het mensfiguurtje zijn deze afmetingen respectievelijk ca. $14\frac{1}{2}$ " en $6\frac{7}{8}$ ", en van de ongepolijste zonder versiering $14\frac{1}{4}$ " en $5\frac{7}{8}$ ".

Cooks journaal zegt van het wapen: "the Patoo-Patoo, which is fastened to their wrists by a strong strap, lest it should be wrenched from them, and which the principal people generally wear sticking in their girdles, considering it as a military ornament, and part of their dress, like the poinard of the Asiatic, and the sword of the European."

Reeds eerder, nl. in november 1769, schreef Cook: "they have short Truncheons about a foot long, which they call Pattoo Pattoos, some made of wood some of bone and others of stone, those made of wood are variously shaped . . . the use of these are to knock mens brains out and to kill them outright after they are wounded."

Ook op zijn tweede reis was Cook in Nieuw-Zeeland (april 1773), en eveneens op zijn derde (februari 1777).

De twee ula's van nr. 2010 en de grootste patu-patu van nr. 2031 maken deel uit van de "trophy" die Crewe in 1882 of 1883 fotografeerde.

We komen nu bij de "New Zealand, Spear" die Layard in het Kostershuis vond.

Uit de inventarissen komen in aanmerking: 2000. Double-headed spear.

⁴⁴⁾ Afb.: *British Museum. Handbook to the ethnographical collections.* Oxford 1910, bl. 128.

⁴⁵⁾ *An account of the voyages etc. Vol. II and III: An account of a voyage round the world in the years 1768, 1769, 1770 and 1771 by Lieutenant James Cook, Commander of his Majesty's Bark the Endeavour.* Vol. III, bij bl. 62.

Savage Island. 2001. Wooden spear. Niue. Savage Island. 2193. Wooden spear. Hawaii.

Cook kwam op Niue (Savage Island) slechts één keer, nl. in juni 1774, dus op zijn tweede reis. Hij was er slechts even, en leverde er een gevecht. In april 1777 kwam hij er wel in de buurt, maar hij landde er niet. Ook op de terugreis, na Cooks dood, deed men het eiland niet aan. Hawaii en andere Sandwich Eilanden heeft Cook daarentegen goed leren kennen. De speer van Hawaii heeft dus de voorkeur.

De totale lengte der speren is respectievelijk 113", 115" en 96½". De punten zijn kunstig uit hout gesneden.

Wat Layards "New Zealand, bows. 2" betreft, uit de inventarissen komt in aanmerking: 1984. 2 Bows. Tonga Islands.

Cook bezocht de Tonga Eilanden in juni 1774 en juli 1777, dus op zijn tweede en derde reis. De bogen van de eilandbewoners vond hij in 1777 niet geschikt voor oorlogvoering: "they have bows and arrows but they seemed to be designed only for amusement and not as a military weapon." Toch zijn de twee bogen in het museum vrij groot (lengte ca. 60"). De reeds genoemde specialist van het Brits Museum, de heer Cranstone, is echter van mening: "Tonga Group is probably correct. The groove along the back is distinctive."

Ten slotte Layards "New Zealand, Hatchet of Stone".

De inventarissen geven twee stenen "axe heads. Melanesian" waarvan het niet bekend is hoe het museum ze verkreeg. Ze zijn bijeengevoegd onder het nummer 7985. Hun kleur is olijfgroen. Eén ervan is beschadigd. Misschien is deze afkomstig uit het Kosterhuis? Nieuwzeelands kan deze bijl niet zijn, omdat de uiteinden van de doorsnede daarvoor te spits zijn. Misschien is hij afkomstig uit Nieuw-Guinea, maar dan kan hij moeilijk tot de Cookschenking behoren, omdat Cook de enige keer dat hij in Nieuw-Guinea aan land ging, geen contact met de inlanders had (augustus 1770). Het is echter niet uitgesloten dat hij van een der Melanesische eilanden komt. Misschien komen dan de Nieuwe Hebrieden in aanmerking, die Cook op zijn tweede reis bezocht en waar hij kennis maakte met stenen bijlen (juli-augustus 1774).

Layard schreef in zijn brief van 30 juni 1860 dat alle voorwerpen die hij in het Kosterhuis aantrof "more or less damaged and decayed" waren. Dit geldt voor borstplaat, helm, voorhoofdsband, de twee ula's, de twee ongepolijste patu-patu's, de beide speren van Savage Island, de speer van Hawaii, de twee bogen en ook voor één van de twee stenen bijlen. De grootste lengte van deze is 8½", de grootste breedte 4½".

Of de "New Zealand, Clubs. 2; Spear; bows. 2; Hatchet of Stone" uit het Kosterhuis nog in het museum aanwezig zijn, daarover valt m.i. met zekerheid niets te zeggen. In mijn overzicht wees ik er op dat het museum ook wapens uit het Stille-Zuidzeegebied ontving van anderen dan de kerkeraad, en dat de namen van de meesten van de schenkers niet in de inventarissen voorkomen.

Tot een merkwaardige ontdekking leidt het onderzoek ingesteld naar de "New Zealand, Mask of wood".

Het enige masker in het museum dat in aanmerking komt, draagt het inventarisnummer 2361 (zie afb. 30 en 31). De wijze waarop het museum het verkreeg en het land waar het gemaakt werd, waren tot voor kort niet bekend.⁴⁶⁾ In het oudste inventarisboek schreef Louis Péringuey (verbonden aan het museum van 1906 tot 1924) erbij "old collection", waarmee hij waarschijnlijk bedoelde dat het masker reeds aanwezig was in het gebouw van de Zuidafrikaanse Bibliotheek (1860-1897).⁴⁷⁾

In een catalogus van een maskertentoonstelling die in 1955 in het Museum für Völkerkunde in Wenen gehouden is, vond ik de afbeelding van een masker in dezelfde stijl als dat in Kaapstad.⁴⁸⁾ Het Weense exemplaar is een dansmasker, gemaakt door een Indiaan uit de omgeving van de Nootka Sound (noordwestkust van Noord-Amerika), en daar verworven door James Cook in maart of april 1778, dus op zijn derde reis.

Aan de heer Christian F. Feest, als specialist in Noordamerikaanse Indiaanse voorwerpen verbonden aan het Museum für Völkerkunde te Wenen, zond ik een foto van het masker te Kaapstad.

Hij bevestigde dat dit eveneens het werk is van een Indiaanse kunstenaar, meer bepaald een Nootka of een Kwakiutl Indiaan uit de omgeving van de Nootka Sound. De vorm van het oor en de wenkbrauwen, en de manier waarop het haar aan het hoofd bevestigd is, vond hij karakteristiek. Hij deelde verder mee dat het Weense masker in 1806 in Londen aangekocht werd voor de Oostenrijkse Keizer Frans I, toen de inhoud van het Parkinson Museum (vroeger Ashton Lever Museum) op de markt gebracht werd. Het is nu één van de kostbaarste stukken van het museum te Wenen.

Het voorwerp te Kaapstad is niet een masker dat voor het gezicht gedragen kan worden. Daarvoor is het hout te dik. De grootste dikte ervan (op de plaats juist boven de wenkbrauwen) is zelfs ca. 3 $\frac{3}{4}$ ".

Het is gebruikt bij een ceremoniële dans, misschien in een ritueel waarbij de hoofddanseres zogenaamd gedood en onthoofd werd. De persoon die de rol van de doder vertolkte, moest dan een houten gezicht met de uitdrukking van een gestorvene omhoog houden, zodat de toeschouwers het konden zien. Die dans is bijna altijd door vrouwen uitgevoerd en het houten hoofd is aan de haren opgetild.⁴⁹⁾ Het masker te Kaapstad toont een vrouwengezicht, en resten van haren zijn nog aanwezig.

⁴⁶⁾ In Die Burger van 19 juni 1967 deelde ik al iets over dit masker mee.

⁴⁷⁾ Mej. Shaw wees mij erop dat het Péringuey's handschrift is.

⁴⁸⁾ *Masken und Schauspiel bei Fremden Völkern. Führer durch die Sonderausstellung.* Herausgegeben vom Museum für Völkerkunde. Wien I. Neue Hofburg. Wien 1955. Ik raadpleegde het boekje in het Koninklijk Instituut voor de Tropen, te Amsterdam.

⁴⁹⁾ Zie: F. Boas. *The social organization and the secret societies of the Kwakiutl Indians.* Report of the U.S. National Museum for 1895, bl. 491. Afbeeldingen van maskers die in stijl verwant zijn aan het masker te Kaapstad: fig. 153 en 154

In zijn brief noemt Feest het Kaapstadse masker "an outstanding example of early Northwest Coast Indian art". Het is inderdaad een heel mooie houtsculptuur, zoals de foto's ervan in dit boek duidelijk laten zien. Het is een der waardevolste etnologische voorwerpen in Zuid-Afrika.

Helaas ontbreekt het linkeroor en is bij de onderlip een stukje hout er af. Het masker is dus enigszins beschadigd. Ook dit pleit ervoor dat het uit het Kosterhuis komt.

Het is gesneden uit één stuk hout. De grootste hoogte is ca. 10½", de grootste breedte (als men de breedte van het oor dat weg is, meerekent; de breedte van het rechteroor is ca. 1") ca. 8½". Boven en terzijde van het voorhoofd zijn gaatjes in het hout aangebracht waarin lang haar (paardehaar?) gezeten heeft, waarvan nog resten aanwezig zijn.

Men zal het heel vreemd vinden dat Layard een masker dat van de noordwestkust van Noord-Amerika kwam, hield voor een werk uit Nieuw-Zeeland. Maar men gebruikte in die tijd het bijschrift „Nieuwzeelands" op kwistige wijze. Omstreeks 1875 wees Wood er bv. op dat in een etnologisch boek "a scene in a North American wigwam is described as a New Zealand christening".⁵⁰⁾

Trouwens, nog in 1882 of 1883, toen Crewe de reeds besproken foto maakte, beschouwde men in het museum het masker als afkomstig uit het Stille-Zuidzeegebied, want het vormt op die foto een onderdeel van de "trophy" bestaande uit voorwerpen uit dat deel van de wereld. De voorhoofdsband is op het masker geplaatst, en de borstplaat hangt eronder.

Op dezelfde foto ziet men geheel links en niet deel uitmakend van de "trophy" een ander masker, met een klein maskertje er naast. Ook deze zijn nog in het museum. Het kleine masker is vastgeknoopt aan het oor van het grote. In de inventaris hebben ze 2360 als nummer. Ook zij komen van de noordwestkust van Noord-Amerika. Niet echter van de Nootka Sound, maar van de Nass River, in het gebied van de Tsimshian Indianen.

Het dansmasker in Wenen en m.i. ook dat te Kaapstad werden door James Cook verworven tijdens zijn bezoek aan de Nootka Sound. Deze Sound bevindt zich bij het Nootka Island, en dit ligt vlak vóór de westkust van het grote Vancouver Island, dat zelf weer gelegen is vóór de zuidwestkust van het vasteland van Canada. In Cooks tijd woonden de Nootka Indianen langs de westkust van het Vancouver Island en op Nootka Island; de Kwakiutl Indianen in het noordoosten van het Vancouver Island en op de kust van het vasteland daartegenover.⁵¹⁾

(Kwakiutl), pl. 49 (Nootka). Een goede foto van het masker van fig. 153 in: E. Vatter. *Religiöse Plastik der Naturvölker*. Frankfurt am Main 1926, afb. 55. Dit masker is volgens Boas gemaakt door een Kwakiutl Indiaan van het Vancouver Eiland: Franz Boas. *Kwakiutl ethnography*. Edited by Helen Codere. Chicago and London 1966, bl. 319.

⁵⁰⁾ Zie noot 32, bl. 839.

⁵¹⁾ Zie de kaarten in: D. Jenness. *The Indians of Canada*. Second Edition. National Museum of Canada. Bulletin 65. Anthropological series no. 15 (1934), bl. 329. P. E. Goddard. *Indians of the Northwest Coast*. New York 1945, tegenover bl. 12.

Cook verbleef in de Nootka Sound van 29 maart tot 26 april 1778. Hij bezocht twee dorpen die aan de Sound gelegen waren, had veel contact met de Indianen, en verzamelde er vele voorwerpen. Vooral vond hij mooi "many of the human masks and heads, where they show themselves to be ingenious sculptors. They not only preserve, with exactness, the general character of their own faces, but finish the more minute parts with a degree of accuracy in proportion, and neatness in execution."

Ook David Samwell, de "surgeon's mate", die er een eigen journaal op na hield, schonk er speciale aandacht aan: "their Masks of the Human face . . . the Execution of which is much better than could be expected from a rude and savage race of men as these are." ⁵²⁾

Layard kreeg uit het Kustershuis ook een "New Zealand, rattle?".

Het enige voorwerp dat in het museum in aanmerking komt, draagt het inventarisnummer 5330. Het wordt op een oud fiche in de kaartindex beschreven als "Rattle made from horn of Bighorn", en in het eerste inventarisboek als "Rattle made from Bighorn horn. N.W. America". In het tweede boek is toegevoegd "Presented T. V. Seddall", maar dit moet opgevat worden als slechts een vraag, gesteld door mej. Shaw omdat de heer en mevrouw Seddall Noordwestamerikaanse voorwerpen gegeven hebben. ⁵³⁾

"Bighorn" is de benaming van het Noordamerikaanse "Rocky Mountain sheep" (*ovis montana*).

De bruinkleurige ratel bestaat uit een hol gedeelte, gevormd door twee driehoeken, en een plat, rechthoekig handvat dat aan de randen getand is. In de driehoekige holte moeten losse voorwerpjes geweest zijn die tegen het hoorn stootten als de ratel heen en weer bewogen werd. De twee opstaande zijden van de driehoek zijn open. Riempjes die door gaatjes in het hoorn gaan, sluiten deze openingen af. Zie afbeelding 32.

De grootste breedte van de ratel is ca. 7", de grootste hoogte ca. 6½". Het voorwerp is beschadigd.

Cook schreef over de ratels van de Indianen aan de Nootka Sound: "The rattles are for the most part made in the shape of a bird, with a few pebble stones in the belly and the tail is the handle, they have however others that bear rather more resemblance to a child's rattle." De ratel in het museum behoort misschien tot het laatste type.

Layard vond in het Kustershuis ook een "New Zealand, Fish hook".

Hiervoor komt in het museum alleen in aanmerking: 1899. Gaff for fishing. Old Museum. From N.W. America. "Old Museum" is, naar mej.

⁵²⁾ *The journals etc.* Vol. III. *The voyage of the Resolution and Discovery. 1776-1780.* Etc. 1967. Part two, bl. 1102.

⁵³⁾ Blijkens de inventarissen gaf de heer Seddall o.m. gebruiksvoorwerpen (nrs. 2406-2411, 2414, 2420, 2421, 5319-5334, jaar van schenking niet genoemd), en volgens het rapport in *The Cape Monthly Magazine* van 1871 schonk mevrouw Seddall tussen 1 oktober 1870 en 31 januari 1871 "some native Idols from British Columbia" (*New Series. Volume II. January to June, 1871. Bl. 181*). Een ratel is er niet bij.

Shaw mij vertelde, geschreven door S. H. Haughton, verbonden aan het museum van 1911 tot 1920, en hij zal er mee bedoeld hebben het museum in het gebouw van de Zuidafrikaanse Bibliotheek (1860-1897). De benaming "Gaff for fishing" is onjuist. Het voorwerp is een dubbele vishaak, gaffelvormig. De grootste lengte is $11\frac{1}{2}$ ", de grootste afstand tussen de beide haken $3\frac{1}{2}$ ". Het is licht beschadigd.

Cook vertelt dat de vishaken die de Indianen van de Nootka Sound hem aanboden, van hout en been gemaakt waren. Dit klopt met het voorwerp in het museum: de twee tanden van de haken zijn van been, en deze zijn vastgemaakt in houten stokjes.

Layard verkreeg van de kerkeraad eveneens: "Esquimaux, bow and arrow—spear and quiver". In de inventarissen vindt men de volgende nummers die in aanmerking komen:

2192. Bow and arrows. Bone head with native copper tip. Esquimaux. N.W. America. De toevoeging "Presented L. Wiener Esq." is, naar mej. Shaw mij vertelde, bedoeld als vraag. Wiener heeft nl. in 1894 "a series of North American Native Implements" cadeau gegeven (Report of Trustees for 1894). Er is echter geen reden om aan te nemen, dat de voorwerpen van nr. 2192 daartoe behoren.

2197. Two arrows with "neolithic" stone heads. Esquimaux. N.W. America.

In mei 1778 bezocht Cook de Prince William's Sound, aan de westkust van Alaska. Ook daar verkreeg hij voorwerpen. Hij noteerde o.a. "The weapons and instruments for fishing and hunting are the very same that are made use of by the Esquimaux and Greenlanders" en later, in oktober 1778, schreef hij: "how remarkable the natives, on this North West side of America, resemble the Greenlanders and Esquimaux, in various particulars of person, dress, weapons, canoes and the like."

Het is dus niet onmogelijk dat ook de boog en pijl, speer en pijlkoker, die, volgens Layard, van Eskimo's afkomstig waren, tot de Cookschenking behoorden.

Maar of de boog (2192) en één van de pijlen (2192 en 2197) uit het Kosterhuis komen? Boog en verscheidene pijlen zijn inderdaad niet intact. De lengte van de boog is ca. 30", die van de pijlen varieert.

Eskimowapens zijn in de 19de eeuw echter niet alleen door de kerkeraad aan het museum afgestaan, getuige de voorbeelden die volgen. Misschien behoren sommige wapens van de nummers 2192 en 2197 dan ook tot dié schenkingen.

In 1855 gaf J. Laing een "Esquimaux Arrow, with flint head"; J. Gibb "Esquimaux Weapons and Implements"; W. Whitta "Esquimaux Bow and Arrows", en T. Tusley "Esquimaux Arrow, with Bone and Copper Head" (dit is misschien één van de pijlen van nr. 2192).⁵⁴⁾

⁵⁴⁾ Report of the Trustees of the South African Museum for 1855: Curator's 1st and 2nd report to the Trustees.

In datzelfde jaar maakte Layard een "trophy" van "an Esquimaux bow and arrows, and Esquimaux copper spades".⁵⁵⁾

In 1858 zegt hij van zijn "Esquimaux bow and arrows": "These are the most remarkable of any of the kind, being formed of small fragments of wood, bound together by sinews of animals and strengthened by longitudinal bands of the same." Bij de pijlen zijn er "barbed for shooting fish".⁵⁶⁾

In de inleiding, gedateerd 1 januari 1861, tot de reedsgenoemde Catalogue zegt Layard dat er in de museumzaal ook is "a group of bows and arrows, used . . . by . . . the Esquimaux of the Frozen North."⁵⁷⁾ Aan de ene boog van 1855 is er dus minstens één toegevoegd, in elk geval de boog uit het Kosterhuis.

Bovenstaande schenkersnamen komen niet voor onder de namen van gevers die ik in de inventarissen aantrof bij Eskimowapens welke in de 19de eeuw aan het museum geschonken zijn. Die namen zijn Captain Wilson (1999), H. M. S. Enterprise (2413, 5458, 5459, aangeboden in 1876) en L. Wiener (2191, aangeboden in 1894). Zij gaven wapens van Eskimo's uit Noordwest-Amerika.

Er staan ten slotte op het lijstje van Layard de volgende etnologische voorwerpen die ik niet met zekerheid, waarschijnlijkheid, of mogelijkheid in het museum aangetroffen heb: New Zealand, Spoons. 2; New Zealand, Baskets 7; Esquimaux, spear and quiver; South American? hat. made of grass and leather.

Wat de hoed betreft, die Layard met een vraagteken Zuidamerikaans noemt, Cook kwam op zijn eerste en tweede reis in aanraking met inboorlingen op eilanden bij de zuidpunt van Amerika (januari en februari 1769; november en december 1774 en januari 1775). In geen van beide beschrijvingen is er sprake van het verkrijgen van hoeden.

Wanneer kunnen Cook en, na zijn dood, de kapiteins King en Gore etnologische voorwerpen aan het Kosterhuis geschonken hebben?

Cook zelf was vier maal aan de Kaap: gedurende de eerste reis toen hij terugkeerde (15 maart-15 april 1771); op de tweede reis toen hij heenging (30 oktober-23 november 1772) en terugkeerde (21 maart-27 april 1775); en op de derde reis toen hij heenging (18 oktober-30 november 1776).

14 Februari 1779 werd Cook op Hawaii gedood. Leider van de expeditie werd toen kapitein Clerke. Na diens dood werd kapitein Gore de aanvoerder. 13 April 1780 landde deze met zijn twee schepen in Simonsbaai. Hijzelf was bevelvoerder van de Resolution, en kapitein King was het van de Discovery. 9 Mei vertrokken ze weer uit Simonsbaai.

In aanmerking komen de bezoeken aan de Kaap toen Cook terugzeilde van een reis (15 maart-15 april 1771 en 21 maart-27 april 1775; in het rapport van 23 november 1804 zegt ds. Serrurier dat Cook „Zuid-zee

⁵⁵⁾ Idem. Curator's 3rd report to the Trustees.

⁵⁶⁾ The Cape Monthly Magazine. Vol. IV. July to December, 1858. Bl. 59.

⁵⁷⁾ Zie ons boek, bl. 61.

rariteiten" gaf „op zyn retour hier geankerd zynde"), en de keer toen John Gore de leiding had (13 april-9 mei 1780).

Overzien we wat ik geschreven heb over het land van oorsprong van de voorwerpen in het museum die met zekerheid, waarschijnlijkheid en mogelijkheid uit het Kosterhuis komen, en over de tijd waarop Cook deze landen bezocht, dan komen in aanmerking om geschonken te zijn *in de periode 15 maart-15 april 1771*: borstplaat van Tahiti, twee patu-patu's van Nieuw-Zeeland; *in de periode 21 maart-27 april 1775*: borstplaat van Tahiti, voorhoofdsband van Marquesas Eilanden, twee ula's van de Fidzji Eilanden, twee patu-patu's van Nieuw Zeeland, speer van Niue, twee bogen van de Tonga Eilanden, stenen bijl uit Melanesië; en *in de periode 13 april-9 mei 1780*: borstplaat van Tahiti, vezelhelm van Hawaii, twee patu-patu's van Nieuw-Zeeland, speer van Hawaii, twee bogen van de Tonga Eilanden, masker van de Nootka Sound, ratel, vishaak, boog en pijl van de noordwestkust van Noord-Amerika.

De met zekerheid niet teruggevonden hoed van Zuid-Amerika (?) zou geschonken kunnen zijn in de periode 15 maart-15 april 1771 of in de periode 21 maart-27 april 1775.

De eveneens niet gevonden speer en pijlkoker van de Eskimo's kunnen alleen gegeven zijn in de periode 13 april-9 mei 1780.

Uit dit overzicht blijkt dat niet minder dan negen voorwerpen (vezelhelm van Hawaii, speer van Hawaii, masker van de Nootka Sound, ratel, vishaak, boog, pijl, speer en pijlkoker van de noordwestkust van Noord-Amerika) niet door Cook zelf gegeven kunnen zijn. De kapiteins Gore en King komen wel in aanmerking als schenkers.

In het N.G. Kerkarchief en het Kaaps Archief heb ik helaas geen enkel document kunnen vinden waarin genoteerd staat dat Cook, Gore en King iets aan het museumje gegeven hebben.

Dat Cook wel eens iets weggaf in Kaapstad, blijkt uit een brief in de map "Ethnology. General Correspondence. 1855-1922".

Ds. Abraham Faure, predikant van de gemeente Kaapstad, schreef hem 29 oktober 1855 aan Layard. De inhoud luidt als volgt:

Sir!

I beg leave to transmit herewith for the South African Museum four specimens of Linen or clothing, made at Othaheite from the bark of certain trees, presented to my Grandfather Mr. C. Brand by Capt. Cook. I think in 1773 or 1774, whilst he resided with my Grandfather: part of these samples were presented by me to the Museum at Leyden.

I beg also to add some Namaqua Rings and other articles as marked, leaving it to you to decide whether they are worthy of being deposited in the Museum.

I remain,

Sir,

Your obed^t Servt

A. Faure Jz.

Deze vier stukjes tapa-doeck uit Tahiti zijn nog steeds in het museum aanwezig (nr. 5336). Cook kan ze in de periode 15 maart-15 april 1771 of 21 maart-27 april 1775 aan Brand gegeven hebben.

In Kaapstad vertelt men, dat Cook aan Brand zijn portret schonk. Of dit verhaal juist is, viel tot heden niet te constateren. Eveneens zegt men dat Cook de peetvader geweest zou zijn van een kind van Brand. Van de acht kinderen die Pama-De Villiers geven, draagt echter niet één de voornaam van Cook.

In het Zuidafrikaanse Museum zijn een "Cloth and sash, brought to South Africa by Capt. Cook. Tahiti" (nr. 1974). Ze zouden aan het museum geschonken zijn door een "Mr. Rawstorne". Wanneer wordt niet in de inventarissen vermeld.

Kapenaars zullen wel eens ten onrechte van een voorwerp gezegd hebben dat het afkomstig was van de beroemde ontdekkingsreiziger. Barnard schreef tenminste omstreeks 1955: "there is a table in Cape Town whose owner fondly believes came from Capt. Cook's cabin, in spite of its manifest unsuitableness for a cabin in a sailing ship of those days."⁵⁸⁾

Misschien is dit de tafel die wijlen mej. Hilda Buyskes in 1958 aan het Zuidafrikaanse Museum schonk en die nu in het Cultuurhistorisch Museum is (nr. 5926). Volgens mej. Buyskes had Cook die tafel aan Christoffel Brand gegeven. Waarom zij dit geloofde, is niet bekend. Het meubel staat op wieletjes en is dus inderdaad niet zo geschikt voor een zeilschip. Maar buitendien dateert de tafel, volgens de heer D. J. C. Fitz-Gerald, Department of Furniture, Victoria and Albert Museum, van na 1800. Hij vertoont invloed van de Regency stijl, maar is niet Engels.⁵⁹⁾

De heer Brand, aan wie Cook tapa-doeck ten geschenke gaf, was Christoffel Brand, geboren aan de Kaap in 1738 en aldaar overleden in 1815. Deze vooraanstaande Kapenaar was een tijd lang voorzitter van de Raad van Huwelijks- en Kleine Gerechtzaken, administrateur van de houtmagazijnen, en havenmeester van Simonsbaai.

Cook en de zijnen kenden hem goed en hielden van hem.

James King schrijft in zijn journaal ter gelegenheid van de aankomst van hem en Gore in Simonsbaai op 13 april 1780: "Mr Brandt, the governor of this place, came to visit us, as soon as we had anchored. This gentleman had conceived a great affection for Captain Cook, who had been his constant guest, the many times he had visited the Cape."

Cook zelf schreef over Brand in zijn journaal op de tweede reis, in 1772, toen hij heenging: "Mr Brand, this last Gentleman brought us off such things as cannot fail of being exceptable to persons coming from sea", en "we fix'd our selves at Mr Brands, the usual residence of most

⁵⁸⁾ Manuscript, Chapter: Early collections, bl. 3.

⁵⁹⁾ Mevr. B. Paap van het Cultuurhistorisch Museum te Kaapstad was zo vriendelijk foto's van de tafel naar het Victoria and Albert Museum te zenden en mij inzage te geven van de brief van de heer Fitz-Gerald. Laatstgenoemde vraagt of de tafel Kaaps is. Mevr. Paap meent van niet.

Officers belonging to English ships, this Gentleman spares neither trouble nor expence to make his house agreeable to those who favour him with their company, and to accomodate them with every thing they want, with him I concerted measures for Supplying the Sloops with Provisions and all other necessaries they wanted and which he set out procuring without delay." Toen hij terugkwam in 1775 ging hij weer bij Brand thuis: "he has lately been appointed Port-keeper at False Bay where he resides during the Winter Season."

In de journalen lezen we terloops van contact tussen Brand en Cooks officieren Gore en King: In 1771, toen Gore nog luitenant was, beklom deze met een slaaf van Brand als gids, Tafelberg.⁶⁰⁾ En uit het journaal van King blijkt, dat deze in 1780 vriendschappelijk met Brand omging.

Het is niet vreemd dat Cook aan het museumpje een geschenk gaf, want men ontving hem in Kaapstad als een geëerde bezoeker. Over zijn verblijf van 21 maart–27 april 1775, toen hij dus terugkeerde op zijn tweede reis, was hij bijzonder goed te spreken. In zijn journaal schrijft hij: "The next day (d.i. 22 maart) I went on shore and waited on the Governor Baron Plettenberg and other Principal officers who Received and treated us during our whole stay with the greatest politeness, and contributed all in their power to make it agreeable. And as there are few people who are more obligeing to strangers than the Dutch in general at this place, and no place where refreshments of all kinds are to be got in such abundance we enjoyed some real repose after the fatigues of so long a voyage."

Juist 1775 komt in aanmerking voor een geschenk van Cook: bedoeld om uiting te geven aan zijn dankbaarheid voor de hartelijke bejegening, en tevens, zoals ds. Serrurier schrijft, „ter zyner gedagtenis”.

Uit een brief gedateerd 22 oktober 1776, van David Samwell, de "surgeon's mate", blijkt dat men hem ook toen hij heenging op de derde reis eer bewees: "The Governor and all the Cape pay Captn Cook extraordinary Respect, he is as famous here and more noted perhaps than in England."⁶¹⁾ Maar Cook vond het verblijf toen toch minder aangenaam, omdat een aantal rammen en ooien die hij aan land had mogen brengen om te laten grazen, hem ontstolen werd. Hij kreeg echter de meeste weer in handen.

Van 13 april tot 9 mei 1780 waren de kapiteins Gore en King aan de Kaap. James King heeft geestdriftig over hun verblijf geschreven.⁶²⁾ Hij had er contact met Gordon ("Gordon made great additions to the valuable collection of natural curiosities with which he has enriched the Museum

⁶⁰⁾ *The journals etc.* Vol. I. *The voyage of the Endeavour, 1768–1771.* Etc. 1955, bl. 466, noot 1.

⁶¹⁾ *The journals etc.* Vol. III. *The voyage of the Resolution and Discovery, 1776–1780.* Etc. 1967. Part two, bl. 1514.

⁶²⁾ *A voyage to the Pacific Ocean etc. in the years 1776, 1777, 1778, 1779 and 1780.* Etc. Vol. III, bl. 482–484.

of the Prince of Orange”), gouverneur Van Plettenberg en Brand.⁶³) Zij getuigden van hun grote bewondering voor Cook. Van Plettenberg vroeg hem zelfs om een portret van de overledene. Dan zou hij het hangen in de gouverneurswoning tussen de portretten van Tromp en De Ruyter, Nederlands grote zeehelden. Ik neem aan dat King toen, met goedvinden van Gore, als herinnering aan Cook en ter aanvulling van wat Cook zelf reeds eerder geschonken had, voorwerpen gegeven heeft, verkregen op de derde reis.

Ik geloof dat men eerder in King dan in Gore de persoon moet zien bij wie de gedachte aan een nieuwe schenking opgekomen is. King stelde veel belang in etnologische voorwerpen, getuige de grote aandacht die hij eraan besteedt in zijn uitvoerig vervolg op het journaal van Cook. Hij was, zoals Beaglehole schrijft, “the intellectual of the voyage”. Gore was voornamelijk “a practical seaman”.⁶⁴) Buitendien voelde King zich dankbaar gestemd tegenover de Kapenaars: “During our stay at the Cape, we met with every proof of the most friendly disposition towards us, both in the Governor and principal persons of the place, as well Africans as Europeans”.

Cook en King zeggen in hun journalen over deze schenkingen echter niets.

James King sprak dus in 1780 met Gordon. Ook andere vooraanstaande personen van de twee schepen zullen hem ontmoet hebben. In verband hiermee is interessant wat ik ontdekte toen ik enige jaren geleden de Gordonverzameling in Amsterdam bekeek. Ik noteerde toen enige tekeningen van vogels uit de Stille Zuidzee. Één ervan draagt het opschrift: “John Webber del. 1778” (nr. 276 in het album met de nummers 239-348). Deze John Webber was de tekenaar die Cook op zijn laatste reis vergezelde en met King en Gore in 1780 aan de Kaap was. Hij zal deze tekening (en ook de andere met Stille Zuidzee-onderwerpen?) aan Gordon gegeven hebben, waarschijnlijk in ruil voor iets.

De kerkeraad lijkt in het begin van de 19de eeuw bewust te zijn geweest

⁶³) Juist in de tijd dat King aan de Kaap was, kreeg Gordon (toen „Captein en Hoofd van 's Compagnies Militie”) van de Politieke Raad toestemming „om met een der aanwezende Retour-Scheepen, aan de Heer Allamand Professor in de Philosophie te Leyden, over te zenden, om ten dienste van 't Cabinet van Natuurlijke Zeldzaamheeden van zijne Doorlugtigste Hoogheijd, den Heer Erfstadhouder, aan hoogstdenselven te werden gepraesenteerd, de Huid en het Scellet eener Cameleopardalus, gepakt in Twee Cassen, d'eene lang 6, en breed 3½ voeten en d'andere lang 8 en breed 3 voeten” (Kaaps Archief. C72. Resolutiën van de Raad van Politie. 1780. Bl. 178: 18 april). Zie voor de interessante geschiedenis van het bedoelde Kabinet dat het grootste deel uitmaakte van het Kabinet van Natuur en Kunst van prins Willem V: Th. H. Lunsingh Scheurleer in het boek *150 Jaar, Koninklijk Kabinet van Schilderijen, Koninklijke Bibliotheek, Koninklijk Penningkabinet*, 's-Gravenhage 1967, bl. 20-41, in het bijzonder bl. 27 en 28 (in 1790 stond er een opgezette giraf op de zolder, waarschijnlijk het dier van Gordon).

⁶⁴) Zie voor het contrast tussen King en Gore: *The journals etc. Vol. III. The voyage of the Resolution and Discovery. 1776-1780. Etc. 1967. Part one, bl. LXXXVI.*

van de belangrijkheid van wat we maar kortheidshalve de Cookschenking noemen. Tot de boeken die ze in 1815 uit Amsterdam ontving voor geld in 1805 overgemaakt aan ds. Pieter Meyboom aldaar, behoorden immers de volledige werken van Cook in Nederlandse vertaling: „Cooks Reizen rondom de Wereld in 13 delen met de nagekomen Platen: f. 156:11 –; in 13 H.E.B. à 18 stuijv: ieder: f. 11:14 –; 1 Portefeuille voor de Platen: f. 1:4–.”⁶⁵) H.E.B. betekent Halve Engelse Banden.

Deze dertien delen zijn nog in de Dessiniaanse Verzameling aanwezig: *Reize* (te beginnen met deel 4: *Reizen*) *rondom de Waereld, door James Cook*, vertaald door J. D. Pasteur. Met kaarten en platen. Te Leyden, Amsterdam en 's Haage, bij Honkoop, Allart en Van Cleef, 1795–1803. De portefeuille voor de platen ontbreekt.

Tot de etnologische voorwerpen in het Kustershuis behoorde ook “One Cingalese waist knife, with Silver hilt and green tortoiseshell scabbard mounted in Silver”. Dit maakt echter geen deel uit van de Cookschenking, en zal in het volgende hoofdstuk behandeld worden.

⁶⁵) N.G. Kerkarchief. 18/21. Journaal 1801–1805. Juni 1805, bl. 32. 18/22. Journaal 1811–1815. December 1815, bl. 56.